

สถานการณ์ฝายในพื้นที่ตำบลบ้านสา อ.เมือง จ.พะเยา

กล่าวทั่วไป การสร้างฝายในพื้นที่ ต.บ้านสา อ.เมือง จ.พะเยา เริ่มดำเนินการมาตั้งแต่ ก.ย.๕๖ โดยเทศบาลตำบลบ้านสา เป็นหน่วยงานท้องถิ่นเจ้าของพื้นที่รับผิดชอบหลัก ใช้กำลังทหารจาก ร.๑๗ และ จทบ.พ.ย. การก่อสร้างแล้วเสร็จประมาณ มี.ค.๕๘ มีฝายจำนวน ๑๓ ฝาย กระจายอยู่ใน ๙ หมู่บ้านของ ต.บ้านสา ซึ่งมีพื้นที่การเกษตรรวม ๓,๔๓๑ ไร่ (พื้นที่นา ๒,๙๘๙.๗๕ ไร่ ปลุกพืชผัก ๑๒๐ ไร่ ปลุกพืชไร่ ๒๔.๕ ไร่ และการเกษตรอื่นๆ ๒๙๖.๗๕ ไร่) พื้นที่ป่า ๘,๙๔๖ ไร่ มีอ่างเก็บน้ำห้วยตุ่น ตามพระราชดำริ เป็นแหล่งน้ำต้นทุน จากการติดตามสถานการณ์ปริมาณน้ำในอ่างห้วยตุ่นเปรียบเทียบกับระหว่างเดือน พ.ย.๕๗ กับ เดือน มิ.ย.๕๘ พบว่าปริมาณน้ำลดลงเป็นจำนวนมาก

สภาพปริมาณน้ำในอ่างห้วยตุ่น ตามพระราชดำริ ต.บ้านตุ่น อ.เมือง จ.พะเยา เมื่อ ๒๔ มิ.ย.๕๘

ปริมาณน้ำเหนือฝาย หลังจากการก่อสร้างฝายแล้วเสร็จ และได้มีการขุดลอกทางระบายน้ำแล้ว ฝายสามารถเก็บกักน้ำที่ปล่อยลงมาจากอ่างห้วยตุ่น ผ่านระบบการจัดการน้ำในพื้นที่ ส่งน้ำหล่อเลี้ยงพื้นที่ทั้งของตำบลบ้านสาและตำบลบ้านตุ่น สถานการณ์น้ำเหนือฝายในห้วง ม.ค.๕๘ มีปริมาณน้ำที่กักเก็บไว้ได้อยู่ในเกณฑ์ที่น่าพอใจ และต่อมาหลังจากที่น้ำในอ่างถูกนำมาใช้ในการอุปโภค บริโภค และการเกษตรอย่างต่อเนื่อง แต่ฝนไม่ตกตามฤดูกาล ทำให้น้ำในอ่างห้วยตุ่นลดปริมาณลงตามลำดับ จำเป็นต้องลดปริมาณการปล่อยน้ำลงเหลือเพียงเท่าที่จำเป็น ส่งผลให้น้ำเหนือฝายลดปริมาณลง ดังปรากฏตามภาพเปรียบเทียบระหว่างเดือน ม.ค.๕๘ กับ มิ.ย.๕๘

ระบบการบริหารจัดการน้ำในพื้นที่ น้ำที่ปล่อยจากอ่างห้วยตุนจะถูกแบ่งปันน้ำออกเป็นสองส่วน ด้วยฝายน้ำล้นของกรมพัฒนาที่ดินซึ่งตั้งอยู่ที่ บ้านห้วยหม้อ ม.๕ ต.บ้านตุน เพื่อให้ไหลเข้าสู่พื้นที่ของ ต.บ้านสา และ ต.บ้านตุน ในขณะที่มีร่องน้ำธรรมชาติในพื้นที่ที่เติมน้ำเข้าสู่ลำห้วยหลัก และรวมทั้งมีฝายที่สร้างขึ้นบนพื้นฐานของภูมิปัญญาโบราณผสมผสานกับโครงสร้างและวิทยาการร่วมสมัย ทำหน้าที่ปันน้ำออกให้กับลำห้วย และ/หรือ ลำเหมือง ที่กระจายแยกย้ายกันออกไปตามพื้นที่การเกษตรของราษฎร รวมทั้งฝายสำหรับกักเก็บน้ำ ที่สร้างไว้เป็นระยะตลอดลำห้วยในพื้นที่ ต.บ้านสา จึงนับได้ว่ามีระบบที่น่าจะสามารถหล่อเลี้ยงราษฎรในพื้นที่ได้อย่างไม่ขาดแคลน

ระบบการจัดการน้ำในพื้นที่ ต.บ้านสา ร่วมกับ ต.บ้านตूं ซึ่งมีแหล่งน้ำต้นทุนร่วมกันจากอ่างห้วยตूं

ดังนั้นแล้ว ราษฎร ต.บ้านสา ก็น่าจะรอดพ้นจากปัญหาเรื่องน้ำได้แล้ว แต่ในข้อเท็จจริงมิได้เป็นเช่นนั้น นอกจากสาเหตุที่น้ำต้นทุนในอ่างห้วยตूंมีปริมาณจำกัดแล้ว ราษฎรต่างพื้นที่ที่อาศัยความเป็นเจ้าของพื้นที่ที่ฝายนั้นตั้งอยู่ ได้แอบมาดัดแปลงระดับสันฝายปันน้ำ หรือแม้กระทั่งการทุบ เจาะทำลายฝายน้ำล้นของทางราชการจนเสียหาย เพื่อนำน้ำไปใช้ในพื้นที่ของตน โดยมีให้น้ำแบ่งไหลเข้าสู่พื้นที่ของ ต.บ้านตूं จึงเป็นเหตุให้ลำห้วยในพื้นที่บ้านสามีสภาพแห้งขอด ไม่มีน้ำเหลือไว้ใช้เพื่อการเกษตร หรือแม้แต่บ่อน้ำดิบที่ใช้ผลิตประปา ก็มีปริมาณน้อยใกล้ขั้นวิกฤตเช่นกัน

ปัญหาการแย่งชิงน้ำของราษฎร จากปัญหาฝนที่ไม่ตกต้องตามฤดูกาล ทำให้ราษฎรมีความต้องการใช้น้ำจากอ่างห้วยตूं มากกว่าความต้องการในช่วงเวลาเดียวกันของทุกปีที่ผ่านมา และยิ่งน้ำที่ปล่อยจากอ่างที่มีอยู่อย่างจำกัดจึงไม่เพียงพอ กับความต้องการของราษฎรทั้งพื้นที่ และหลีกเลี่ยงไม่ได้ที่จะมีพิพาทการแย่งชิงน้ำของราษฎร พฤติกรรมการชิงน้ำมีเกิดขึ้นหลายจุด เริ่มตั้งแต่ ที่ฝายน้ำล้น ของกรมพัฒนาที่ดินที่ บ้านห้วยหม้อ ได้มีการทุบและเจาะคันกันประตูน้ำ ทำให้น้ำไหลรอดประตูลงสู่ลำห้วยที่ไหลเข้าพื้นที่ ต.บ้านตूं ทำให้มิได้ยกระดับเพื่อปันน้ำให้ไหลเข้าสู่ร่องน้ำเข้าพื้นที่ ต.บ้านสา และในอีกจุดหนึ่ง ที่ได้มีการสร้างฝายทดน้ำเพื่อแบ่งน้ำเข้าลำเหมืองกันฝายละครั้งเท่าๆกัน ก็ได้มีการลดระดับสันฝายของฝายตน และนำสิ่งกีดขวางมากั้นบนสันฝายของอีกฝายหนึ่ง เหตุการณ์เหล่านี้ทางเทศบาลตำบลบ้านสาได้เชิญผู้นำหมู่บ้านที่เกี่ยวข้องประชุมหารือเพื่อทำความเข้าใจ โดยมีฝ่ายปกครองร่วมเป็นสักขีพยาน ได้ข้อตกลงการแก้ปัญหาในการแบ่งน้ำอย่างเป็นธรรมตามที่เคยยึดถือปฏิบัติสืบทอดกันมาแต่เดิม และทาง ต.บ้านสา ก็ได้เตรียมแผนการจัดหาน้ำสำรองจากแหล่งต้นน้ำอีกแห่งหนึ่งซึ่งอยู่ในพื้นที่ แต่ไหลเลยไปลงอ่างเก็บน้ำอีกแห่งหนึ่งที่อยู่นอกพื้นที่ โดยจะจัดสรรงบประมาณในการต่อท่อนำน้ำมาเติมเข้าระบบลำห้วยในพื้นที่ต่อไป

ประตุน้ำของฝาย ที่ถูกทุบและเจาะฐานที่กั้นน้ำ (ซ่อมในขั้นต้นแล้ว) เพื่อยกระดับน้ำเข้าลำห้วยสาขา

น้ำที่ไหล (ร่ว) ผ่านประตูหลัก จะไหลสู่ลำห้วยเข้าพื้นที่ ต.บ้านตุน

น้ำที่ถูกยกระดับ (จำนวนไม่มาก) จะไหลเข้าประตูด้านข้าง เพื่อแบ่งน้ำเข้าพื้นที่ ต.บ้านสา

ฝายทดน้ำเพื่อแบ่งน้ำลงลำห้วย ๒ลำห้วยเท่าๆกัน หลังจากมีปัญหาในการปิดกั้นและตัดแปลงสันฝาย

ด้านหนึ่งทดน้ำเข้าลำเหมืองส่งน้ำเข้าแปลงที่ทำกิน

อีกด้านหนึ่งให้น้ำไหลข้ามลงสู่ลำห้วยหลัก แบ่งน้ำให้เกษตรกรที่อยู่ท้ายน้ำ

ผลกระทบที่เกิดขึ้นในปัจจุบัน จากการสำรวจพื้นที่ทำการเกษตรด้วยวิธีการสังเกตการณ์ โดยเริ่มจากพื้นที่ทำย อ่างตามแนวเส้นทาง ในหมู่บ้าน ขนานกับลำห้วยที่ไหลลงสู่กว๊านพะเยา ผ่านพื้นที่การเกษตรของราษฎร ต.บ้านสา พบว่ามี พื้นที่ที่ราษฎรลงมือปลูกข้าวแล้ว ประมาณไม่เกิน ๔๐% ของพื้นที่ และเนื่องจากส่วนใหญ่ จะทำนาเพียงครั้งเดียว โดยรอน้ำจาก ฝน จึงไม่ค่อยพบเห็นการทำนาที่มีการสร้างระบบที่อาศัยน้ำจากระบบชลประทาน ดังนั้นการทำนาจึงมีลักษณะการปลูกที่ แตกต่างกันไปตามสภาพและแก้ปัญหาด้วยภูมิปัญญาดังนี้

๑. พื้นที่ทำยอ่างระยะห่างประมาณ ๑ ก.ม. อยู่ใกล้แหล่งน้ำ บางแปลงหว่านแล้ว มีสภาพต้นกล้าไม่สมบูรณ์เท่าที่ควร แต่บางแปลงใช้เทคนิคการทำนาแล้ง (โดยทำการไถ หว่านเมล็ดพันธุ์ แล้วไถกลับอีกครั้ง รอฝนตก ข้าวก็จะงอกขึ้นมาเอง) วิเคราะห์ได้ว่าถึงพื้นที่ที่อยู่ใกล้อ่างเก็บน้ำ แต่ไม่ได้ใช้น้ำอย่างเต็มที่ ที่ผ่านมาน่าจะใช้วิธีทำน่าน้ำฝนเป็นหลัก

๒. พื้นที่บริเวณตอนกลางมีพื้นที่ทำนาหว่าน คาดว่าเป็นพื้นที่ที่มีระบบน้ำสนับสนุน (พบว่ามีระบบสูบน้ำด้วยไฟฟ้าอยู่ ในพื้นที่) ซึ่งจะพบว่าสามารถทำนาได้เฉพาะเป็นบางราย/พื้นที่ และในบางพื้นที่มีแนวโน้มว่าจะได้รับความเสียหาย หากฝนไม่ ตกลงมาได้ทันก่อนต้นกล้าจะยืนต้นแห้งตาย

๓. พื้นที่บริเวณตอนปลาย ถึงแม้จะอยู่ใกล้กว๊านพะเยา แต่ก็ไม่มีน้ำทำนาเช่นกัน ชาวนาทำการตกกล้า และเตรียมที่นาไว้รอฝน เช่นเดียวกับพื้นที่อื่นๆในบริเวณใกล้เคียง

สรุปสภาพปัญหา

๑. น้ำเหนืออ่างมีน้อย แต่สภาพป่าต้นน้ำมีความสมบูรณ์ ปริมาณน้ำน้อยเพราะขาดน้ำจากฝน ต้องรอฝนเหนืออ่าง
๒. การจัดการน้ำที่ปล่อยจากอ่างห้วยตุน ราษฎร ต.บ้านสาได้รับประโยชน์น้อย เพราะเกิดการแย่งชิงเอาเปรียบโดยกลุ่มผู้ที่ได้น้ำใช้ จะสามารถทำการเกษตรได้ไม่เต็มฤดู ส่วนผู้ที่ไม่ได้รับน้ำ จะต้องรอน้ำฝนเพียงทางเลือกเดียว
๓. เกษตรกรใน ต.บ้านสาอาศัยน้ำฝนเป็นหลัก น้ำจากระบบชลประทานเป็นรอง เนื่องจากสภาพบังคับ ฝ่ายที่สร้างขึ้นอาจได้ใช้ประโยชน์ในการเก็บน้ำสำหรับหน้าแล้ง แต่ถ้าสามารถตกลงเรื่องการแบ่งปันน้ำได้มากขึ้น หรือการหาน้ำจากแหล่งน้ำใหม่ได้อย่างเพียงพอ และพัฒนาระบบเหมืองฝายให้ดี ก็จะสามารถลดปัญหาความเดือดร้อนเรื่องน้ำได้ในอนาคต

น้ำในอ่างห้วยตุน ที่ปล่อยลงช่วยเหลือเกษตรกรส่งน้ำไม่ถึงฝายที่ปลายน้ำของพื้นที่ ต.บ้านสา

ผู้ใช้น้ำในพื้นที่ ต.บ้านต๋อน ที่มีระบบส่งน้ำ สามารถทำการเกษตรได้โดยไม่เดือดร้อน